

Filosof každým coulem

Když byl filosof Ladislav Hejdánek jako jeden z disidentů, o jejichž mravních a intelektuálních kvalitách a vzdělání nebylo pochyb, žádán v rozbouřených dobách, aby přijal státnickou funkci, odmítl.

„Nemám nic proti politice,“ říká, „bylo to osobní rozhodnutí. Myslím, že se pro politiku nehodím, nejsem na ni dost trpělivý. S hloupými lidmi prostě nemluví. Navíc kdyby všichni dělali politiku, kdo by dělal něco pořádného?“

Jeden z nemnoha vysoce talentovaných českých filosofů se nemohl svou profesí desítky let žít. „Nepředpokládal jsem, že se dožiju změny systému,“ říká Patočkův žák. Připouští, že filosofie je v tomto ohledu jako umění. Člověk jí posedlý jí prostě musí provozovat, i když není nejmenší naděje na to, že by mohl oslovit širší společenský okruh.

S vervou se filosof vrhl do přednášení, které mu bylo dlouho odpíráno. „Celý život jsem nemohl přednášet filosofii, tak proč bych neměl právo ji dělat konečně teď, proč bych měl na sebe vzít nějakou funkci?“

Oficiální marxistická hantýrka považovala moderní evropskou filosofii, již se Hejdánek zabýval, za buržoazní pavědu. Za něco mnohem nevědecktějšího než zaříkávání šamanovo. Profesoři marxismu, či spíše docela pokleslého engelsismu, navíc jakémukoli vážnému duchovnímu úsilí za mák nerozuměli, a ani se o ně nesnažili. Patočkoví žáci, tedy i Hejdánek, byli odkázáni na to, aby je šířili, navíc pod dozorem bdělé politické policie, jen v kruhu přátel po soukromých bytech.

Přesto Hejdánek uvažoval o emigraci jen jednou, jako student v roce osmačtyřicet. „Tehdy mi to vymluvil profesor teologie,“ dodává.

V osmašedesátém už nechtěl. Důvody byly tři. Jednak měl čtyři děti. Ani ve snu si nepředstavoval, že to, co přinesla sedmdesátá a osmdesátá leta, bude tak ohavné, jak bylo. Že rezistence národa se vyčerpá během několika týdnů.

A pak, podle Hejdánka filosof může emigrovat, jen když mu jde o krk: „Ti, kdo se zabývají jazykem, mohou emigrovat jen těžko: faráři, spisovatelé a filosofové. Filosofovat lze pouze z jazyka. Ten nám něco předříkává. Napovídá nám a vede nás.“

Filosof je dnes sice svobodný, své myšlenky může hlásat po náměstích, šířit tiskem i televizí, jak se mu zachce. Ve skutečnosti se však mnoho nezměnilo. Tak jako dřív nacházel v přítmi bytů několik chytrých a nadšených posluchačů, dnes je stejně nachází v posluchárně. Drtivá většina společnosti se o filosofii nezajímá, a to bez ohledu na to, zda jí v přírodním zájmu brání StB nebo nikoli.

Hejdánek si naši dobu nechce heroizovat. „V listopadu jsem si nedělal žádné iluze. Co by se mohlo najednou vyklubat po padesáti letech národní katastrofy v oblasti duchovní, kulturní a myšlenkové? Nečekal jsem však,

že to bude tak hrozné. Mnoho lidí nebere tuto krizi dostatečně vážně. Dojmy z této doby jsou však klamavé. Všude tam, kde se začne situace zlepšovat, vzniká deziluze, že změny nejsou dostatečně rychlé. Když se doba hne kupředu, nároky narůstají nad možnosti uskutečnění.“

Hejdánek však dodává vcelku optimisticky: „Katastrofa byla větší, než jsme očekávali, ale už jsme z ní venku. Stěžovat si na dobu, to je dnes nepřiznaný pokus o alibi. Zoufat jsme si měli tehdy.“

Nedělá si ani iluze o tom, že by filosofové mohli současnost bezprostředně výrazně ovlivnit. „Intelektuál je člověk, který, když na něj kašle současnost, se snaží udělat něco pro budoucnost.“

Filosofové se zpravidla stávají známými až po své smrti. Ti, kteří se proslavili za života, až na výjimky nepatřili k těm velkým. Další generace neuznaly jejich myšlení dostatečně hlubokým.“

Filosof netouží něco bezprostředně vykonat. Může se stát státníkem, vstoupit do politiky. Může být dobrým politikem. Ale v tu chvíli přestává být filosofem. Ten však není člověkem překotného dění. Jeho práce se děje v soukromí pracovny, kde se snaží zkoumat základy myšlení.

To však neznamená, že by se jako nějaký řádový bratr zřikal veřejných věcí a vršení světa. Filosof je puzen se vyjadřovat ke své době. Věci, které objevil, touží sdělovat druhým. „Je však k ničemu,“ dodává Hejdánek, „když filosof říká, co chtějí lidé slyšet. Když však říká, co slyšet nechtějí, musí být připraven na konflikt.“

Současnou dobu však nepovažuje za příliš příznivou. O filosofování není na trhu myšlenek příliš velký zájem. Pak přicházejí sofisté a rétoři, kteří nabízejí lehčí zboží.

„Dnes si politici uvědomili, že musejí umět mluvit, a berou hodiny rétoriky. Časem si uvědomí, že potřebují i filosofy.“

Veřejnost ovlivňují média. Ta bez kritiky a analýzy myšlenek předkládají lidem většinou předsudky. Pracují v nich totiž lidé bez myšlenkové odbornosti, duchovní amatéři.

Filosof samozřejmě může napsat dnes cokoli, ale nikoho tím neovlivní. Mínění mají v rukou profesionální žurnalisté. „Jsou mnohdy velice chytří, ale dva roky studia filosofie by jim nepochybně prospěly,“ říká o nich Hejdánek.

„Dnes je doba, kdy filosof jen velmi těžko ovlivňuje veřejnost,“ shrnuje. „Společnost je stále vrhána tváří v tvář problémům, které nejsou filosofické.“

Některé z těchto překotně se hrnoucích otázek si však myšlenkové zhodnocení žádají. Například fenomén bohatství, který rovnostářský socialismus neznal. Boháči by měli být novou elitou, nucenou hledět si svého jména jako dříve šlechta. Klást na sebe větší nároky než ti, kteří tak movití nejsou.

Hejdánek věří, že doba, kdy si lidé uvědomí potřebnost filosofické reflexe, nadejde. Mezi současnými politiky nevidí státníky, kteří by byli schopni uvažovat s rozhledem dvou tří generací. Takoví však musejí přijít. Avšak nejen státníci. V demokracii každý člověk, který jde volit, měl by zkoumat kritéria, podle kterých se rozhoduje. Jinak mu opět hrozí jen některá z více či méně zastřených podob otroctví.

Filosof je člověk, který zkoumá základy myšlení. Hejdánek cituje Patočku, který říkal, že filosof se pohybuje pozpátku. Ohledává půdu, na které stojí. Je však taková kritická reflexe k něčemu? Není jen samoučelným převrácením myšlenek na ruby, hraním si se slovíčky, matením bližních?

Jsou dvě úskalí: Filosof nepoužívá odborné terminologie jako jiní vědci. Vyjadřuje se prakticky tímž žargonem jako našinec při hlubokomyslném plkání v restauraci. Proto si každý myslí, že do filosofie může mluvit, aniž by se obtěžoval jakoukoli myšlenkovou prací.

Avšak, a to je druhá, horší past: Proč se vůbec filosofií zabývat? Bez nároku na okamžitý zisk a slávu se uzavřít do své pracovny, vzdálit se většinou ostatních lidí?

Hejdánek při svých přednáškách říká: „Musíme laikům vysvětlit, proč filosofujeme. Tyto důvody mohou být i jiné než ty skutečné.“

Zároveň si však filosof nemůže a nesmí vymýšlet. Skutečné důvody pro filosofii jsou možná příliš obtížně sdělitelné. Filosof, zvláště v zemi, kde jeho disciplína nemá příliš dobrou pověst, musí prokázat, že k něčemu je. Tento důkaz však nemůže být falešný.

Hejdánek vychází z vědy. Věda není v kulturním okruhu, v němž žijeme, nijak problematizována. Prakticky každý věří, že vědecká metoda vede k hmatatelným výsledkům, přímo ovlivňujícím, většinou dokonce kladně, lidský život. Věda však dosáhla svých fantastických výsledků právě tím, že přísně rozlišuje jednotlivé obory. Fyzik rozumí fyzice, a pokud mluví o biologii, tak pouze jako každý jiný diletant.

Věda je však lidským výtvořem a snadno jí hrozí, že se propadne do planého fantazírování. Může například fyzik sám rozhodnout, že jeho myšlenkový postup je správný? Nikoli. Jeho myšlenkový postup totiž nespadá do oblasti, ve které je odborníkem.

Vědy potřebují metodu, která jim umožní zkoumat samotné myšlení. A takovou metodou je podle Hejdánka filosofie.

Špičkový vědec musí být buď sám filosoficky vzdělán, nebo by si měl zvat filosofy ke konzultacím. Jen tak se vyvaruje ve svém uvažování chyb, které byly ve vědě, zabývající se myšlením samotným, už dávno rozpoznány. Filosofie by tedy měla vykonávat funkci kontroly správnosti vědeckého myšlení.

Důkaz je proveden a málokdo by mohl polemizovat s jeho věcností. Filosof však neponechává nic jistého.

Hejdánek přiznává, že i jeho obor je v krizi: „Budoucnost vědy spočívá v tom, že filosofie najde nové způsoby myšlení. Ty staré, nalezené v antickém Řecku, se dnes ukazují jako nevyhovující.“

Na rozdíl od pozitivního vědce, který může oddělit svou práci od soukromého života, filosof takovou možnost nemá. Jeho starosti, vášně, selhání, obsese, to vše je mu předmětem zkoumání.

Svou vědu nemůže oddělit od života. Musí stále hledat pravdu, ba musí její střípky, které nalezne, sdělovat druhým. Musí neustále oscilovat mezi klidem pracovny, kde je šťasten, a náměstím, kde lidé jeho poselství nechápou. Takový je však jeho úděl.

Dobrá filosofie je praktičtější než pragmatismus [1995]

Nezdá se vám, že na sklonku tisíciletí se mladí lidé stále více odklánějí od racionálního pohledu na svět a hledají odpovědi na podstatné otázky v oblasti mýtu?

Jde o víc. Mladí lidé jsou znejistěni, protože přestali důvěřovat slovu. Víc důvěry vkládají do mimoslovní komunikace, do rezonance nálad a pocitů. Nevěřím však, že se tím doopravdy vracejí k mýtu, i když to tak někdy může vypadat. Cítí však potřebu se s něčím identifikovat. Evropská tradice slova zdůrazňuje význam jednotlivce, individuální osoby. Mladí lidé nemají rádi vypjatý individualismus a mají tendenci se identifikovat s kolektivem. To je však charakteristické pro vykořeněné lidi, hledající jakési náhražkové náboženství v tom, že se ztotožňují třeba s klubem, stranou, třídou, národem či rasou apod. Ona nejistota je ovšem stará jako člověk sám, ale viditelnější je v moderní době, zejména v posledních dvou stech letech, kdy miliony lidí musely opouštět své tradiční prostředí a nedovedly si ve změněném světě vytvořit nový životní styl.

Nemůže to být prostě tak, že doba racionality končí a znovu se vrací, byť jinak než ve starém Řecku, čas mýtu?

Proč? Sama cykličnost, resp. návrat k něčemu předchozímu je charakteristická pro život v mýtu. Proti této orientaci na minulé (praminulé) se polemicky vymezuje hebrejské chápání času, jehož rozhodující dimenzí je budoucnost. Ne nějaká neurčitá, ještě prázdná budoucnost, ale lhůta, termín, do kterého je třeba splnit důležitý úkol. Obojí toto chápání času hraje v dějinách významnou úlohu. Je však třeba zdůraznit, že obojí představuje dvojí odlišné lidské pochopení toho, o čem mluvíme jako o čase nebo o dějích a dějovosti.

Čím dál víc sílí hlas, že civilizace založená na vědeckém rozumu k ničemu nevede. Za ní vznikly nejhorší války, nedává smysl ani navenek spokojenému konzumnímu životu milionů lidí...

Takové námitky jsou nepoučené. Vědu už nelze ze světa vymazat; nepochybně spoluzpůsobila, že žijeme a budeme žít v jiném světě, než v jakém se žilo dříve. Není pochyb o tom, že sama věda nedává smysl ani životu elitního vědce, natož životu konzumního člověka. Ale nejen vámi zmíněná vnější spokojenost konzumního člověka, ale samy předpoklady života několika miliard lidí na této planetě jsou nerozlučně spjaté s vědou a na ní založenou technikou. Věda a technika přivedly lidský svět do stavu, v němž bez rozumu a bez racionality nemůžeme přežít. Neexistuje žádný mýtus, který by tuto situaci dokázal zvládnout. Chce-li se někdo vracet k nějakým mýtům, což ostatně není ani dost možné, volí soukromé řešení a nutně se vzdává odpovědnosti za druhé a za celek lidstva. Rád při-

znávám, že rozum má dějinně podmíněné nedostatky a vady, ale to nemůže být důvodem k odvratu od něho a k volbě nějakého nerozumu. Jen rozum je totiž schopen své vady rozpoznávat a napravovat.

Věříte tedy v cosi jako pozitivní vývoj lidstva?

Jsem přesvědčen, že lidstvo čeká dobrá budoucnost. Jistě ne jako samozřejmost, nebo dokonce nutnost, ale možnost pozitivního vývoje je otevřená. Záleží to ovšem na lidech, tj. také na nás. Rozum a smysl se neprosazuje bez lidí, ale záleží na tom, jak se lidé rozhodují a jak jednají. Ostatně myšlenka „nekonečného pokroku“ je původně křesťanská; jejím autorem je Řehoř z Nyssy. Moderní pokrokářství (a s ním marxismus a komunismus) ji jenom sekularizovalo a zbavilo původního kontextu. Byl to typicky heretický posun.

Jak je to s filosofií? Říká se, že první filosof Platón už všechno objevil a jeho pokračovatelé jen rozmělnují jeho myšlenky... Je filosofie jedna, nebo se vyvíjí?

Filosofie rozhodně není jedna, ale nikoliv proto, že se vyvíjí. Každý člověk se přece také vyvíjí, a přece mu jen z toho důvodu nemůžeme upírat integritu. To ostatně věděl i Platón, že se před Sokratovští myslitelé od sebe značně lišili. Dalo by se říci, že je tolik filosofií, kolik je originálních filosofů. Mezi filosofií a odbornými vědami je principiální rozdíl: každá věda se musí specializovat, tj. soustředit se jen na některé skutečnosti resp. jen na některé jejich stránky. Naproti tomu filosof se při vší soustředěnosti na určité téma nesmí přestat vztahovat k jednotlivým celkům (jakožto celým, plným skutečnostem), zejména však k celku veškerenstva. Konsenzus vědeckých specialistů je založen na tom, že vědci si skutečnost konstruují (jako si geometr konstruuje trojúhelník nebo jehlan). Filosof naproti tomu respektuje autentickou skutečnost, ale přistupuje k ní z jiné strany a jiným způsobem než jiní filosofové. Vědci se proto shodují ve svých konstrukcích, filosofové se shodnou leda na skutečnostech, které si nevymyslili, ale které chtějí – každý po svém – pochopit a interpretovat. Filosof, který nerespektuje skutečnost v jejím celku, přestává být filosofem, stejně jako vědcem přestává být (nebo nikdy nebyl) každý, kdo nepřijme všechny základní konstrukce příslušné disciplíny.

Chcete tedy říci, že mezi tím, čím se zabývali například Platón a Heidegger, je větší rozdíl než příbuznost?

Kvantifikace tu ztrácí význam; ostatně nevím, jak byste to chtěl měřit. Filosoficky je zajisté Heidegger zajímavý především tím, čím se liší od jiných filosofů, nikoliv tím, čím se jim podobá. A to platí nejen pro jeho osobu, ale také pro jeho způsob myšlení, pro jeho filosofii. Naproti tomu to, čím se v posledu filosofové zabývají, je totéž. Rozdílné jsou jejich cesty,

nikoliv jejich nikdy nekončící cíl. Ale právě proto jsou zajímavé především jejich cesty, nikoli pouze stopy, které po sobě zanechávají.

Mnoho filosofů však toužilo přeměnit svůj obor v přísnou vědu, kde by byly výsledky dokazatelné.

Ta snaha byla někdy velmi silná, ale byla mylná. Filosofie nemůže být vědou, protože se zabývá předpoklady platnosti vědeckých úsudků a tedy také jejich důkazů. Vědy dosahují svých výsledků právě tím, že svou pozornost zaměřují jen na velmi úzký okruh skutečností a jen na některé jejich aspekty. Odhlízejí (abstrahují) od příliš mnohých skutečností i mnohých jejich aspektů. Filosof musí rozlišovat mezi skutečnými celky a pouhými hromadami, kde příslušné množiny vybraných momentů jsou jen naším dílem. To neznamená, že si může počínat méně přísně a méně přesně. Znamená-li přísnost a přesnost vědeckost, pak také filosofie musí být „vědecká“; nikdy se však nemůže a nesmí stát odbornou vědou (ani metavědou). Její přísnost je náročnější, a proto odlišná od přísnosti speciálních věd.

Může alespoň odpovědět na lidské existenciální otázky, jaký je Bůh, co bude po smrti, jak žít dobře?

Lidé se takto táží, a filosofové na jejich otázky musí odpovídat. Málokdy však lidem mohou říkat to, co lidé od nich očekávají. Spíše říkají to, co lidé slyší neradi. Filosof, který se svými koncepcemi lidem snaží vyhovět, uspokojit je a upokojit, utěšit jejich mysl, přestává být filosofem. Filosofie je především velmi kritická reflexe; kritickému přezkoumání tedy musí filosof podrobit již samy kladené otázky. Musí upozornit na chyby v samotném položení otázky, a pak nabídne buď příslušnou zpřesňující opravu - nebo doporučí otázku jinak postavenou. Teprve po takovém přezkoumání samotné otázky se může pokusit nabídnout také svou odpověď. Ta musí být přesvědčivá, tj. musí z posluchače a eventuálního příjemce učinit autentického svědka (tj. nesmí jej jen přemluvit, tak říkajíc ukecat). Přitom se musí pokusit vyložit svou koncepci srozumitelně, což bývá dost nesnadné. Věcně se však ani takový zjednodušený výklad nesmí lišit od jeho nejsubtilnějších úvah.

Poslední dobou však jako by hlasy filosofů vymizely. Zatímco ještě za totality je bylo slyšet, dnes se veřejné debaty neúčastní.

Filosof není slovní gladiátor; nesmí být zaměňován za rétora nebo sofistu, kteří potřebují veřejnost, aby vůbec něčím byli (a aby je někdo angažoval). Po mém soudu dnes hlasy filosofů proti minulým letům nevymizely, nýbrž spíše je halasných rétorů a poletavých sofistů najednou mnohem víc. Politická změna nemůže přes noc zvýšit stavy filosofů, ale je obvyklé, že přes noc zvyšuje stavy rétorů a sofistů. Kromě toho je mnoho tzv. veřejných debat, kterých se zúčastnit vůbec nemá pro filosofa (a pro prav-

du, které je filosof v posledu oddán) smysl, není-li tu možnost vyložit vlastní stanovisko s dostatečnou důkladností. Na filosofovi není nikdy nejzajímavější to, co tvrdí, ale způsob jeho myšlení a jeho argumentace. A na to musí mít nejen on, ale také jeho posluchač nebo čtenář dostatek klidu a času. Není úkolem filosofa, aby překřikoval povykující „debatéry“, jak je dnes známe. Kdo si však dá trochu práce, aby četl něco jiného než denní tisk nebo aby sledoval televizní zpravodajství, zjistí, že se i dnes celá řada filosofů vyjadřuje k otázkám veřejného zájmu.

Nevede však moderní doba vůbec svým tempem, důrazem na profesionalitu a praktičnost k zatlačování filosofie?

Zájem o filosofii se zvedá a zase opadá jako v příboji. Moderní doba už zažila několik větších vln; jeden takový úpadek zájmu o filosofii zažíváme také dnes. Zčásti na tom mají vinu sami filosofové, protože nedovedou dost pronikavě uchopit rozhodující problémy naší doby. Máme-li však situaci porozumět hlouběji a být k dnešním filosofům spravedliví, musíme připomenout, že v krizi je samo filosofování jako zvláštní způsob myšlení, na svět uvedený starými Řeky. Proto dnes vidíme obrovský zájem o celou minulost, nejen řeckou, ale vůbec evropskou. Zejména je třeba s přehledem rozhodnout, co napříště opustíme jako nedržitelné a na co se naopak musíme pokusit navazovat. Nová filosofie nemůže být ohrožena tempem ani pragmatičností, protože je vždycky praktičtější než povrchnost a přiblížnost. V tom směru se příští generace znovu přesvědčí, že dobrá filosofie je mnohem praktičtější než tzv. pragmatismus (ať už v politice nebo ve vědě).

V čem spočívá ona krize?

Mnoho velkých filosofů zejména posledních dvou staletí sdílí pocit, že ve filosofii něco končí; asi po čtvrt století se dokonce často hovoří o konci filosofie vůbec. To je ovšem poněkud přehnané; filosofie se ve svých dějinách dostala do slepé uličky už víckrát (poprvé brzo po svém zrození). Rozhodně však tu půjde o pronikavou změnu v samotné pojmovosti našeho myšlení. Pojmy a pojmovost představují obrovský vynález, který se nezadržitelně rozšířil po všech zemích, které se dostaly pod evropský vliv. Na pojmovosti řeckého typu jsou založeny vědy, bez nichž si dnešní svět nedovedeme vůbec představit. Ona pojmovost však stále víc vykazuje závažné nedostatky zásadní povahy. Kritická analýza musí původ a povahu těchto nedostatků odhalit a připravit tak půdu nikoli pro odvrát od pojmovosti a racionality, nýbrž pro lepší pojmovost a rozumnější racionalitu. Někteří filosofové či spíše pseudofilosofové to tak nevidí, ale odmítají kritičnost, systematickosti a principiálnosti filosofie, obracejí se k narativitě (ne-li mýtům), beletrii, esejistice, aforismům, jednotlivým navzájem rozporným nápadům apod.

Ale věda má přeci také původ v řeckých pojmech. Proč ta kvete?

Také špičkoví vědci si uvědomují, že řecký typ pojmovosti v jistých kontextech selhává i v jejich oboru. Ukazují to příklady i z tak exaktní vědy, jakou je fyzika. Kvantová fyzika otřásla mnoha prastarými předsudky, např. původně řeckým pojetím kauzality. Kauzalita je konstrukce, která v některých zjednodušených podmínkách docela dobře funguje, ale vcelku selhává.

Výpočty však fyzikům stále vycházejí...

Vycházejí jen tehdy, když se výhradně týkají určité stránky skutečnosti, ale nevycházejí, když jde o celou skutečnost (nebo jednotlivé skutečné celky). Předpokladem výpočtů je kvantifikace, a ta je možná jen tam, kde abstrahujeme od kvalit. Klasické pojetí kauzality předpokládá, že v následku není nic, co nebylo v příčině, čili že nemůže vzniknout nic zásadně nového. To je očividně v rozporu s naší zkušeností. Naproti tomu Hume zase vyvrátil představu, že následek může být něco zcela odlišného od příčiny. Tak jako euklidovská geometrie neplatí ve vesmíru jako celku, neplatí ve skutečném světě ani kauzalita. Přesnost výpočtů je podmíněna typem našich pojmových konstrukcí, ale pro skutečný svět neplatí. Řečeno vystřeně (s Whiteheadem): exaktnost (tj. matematizace) je podvod.

Proč však nevyhovují pojmy, které lidem dobře sloužily dvě tisíciletí?

Je otázka, co to znamená „dobře sloužit“. Věda, která na takových pojmech stojí, je dnes – jak jste sám připomněl – terčem mnoha kritik, vylévajících bohužel s vaničkou i dítě. Ke skutečné vědě náleží i její omyly, jakož i způsob, jak je odhaluje a napravuje. Některé omyly – dokonce i velmi nápadné omyly – mohly být opraveny až po staletích (např. logická a matematická chyba v Zénónových argumentech). Chyba v řeckém typu pojmovosti je ještě mnohem hlubší a její náprava mnohem nesnadnější, protože předpokládá revizi nejzákladnějších paradigmat. Řekové nasuzovali pojmy tak, že s nimi spojovali neměnné, nadčasové pojmové konstrukty. Když byl poprvé nasouzen pojem trojúhelníka, nebylo ani potuchy třeba o sinech a kosinech, ale bylo vlastně už rozhodnuto o celé analytické geometrii. Biologové takto ustanovují taxonomické jednotky (rovněž konstrukty). Ve skutečnosti však víme, že nejen všechny jednotlivé organismy, ale také jejich druhy a rody atd. se vyvinuly a nadále vyvíjejí. Biologové tedy uvítali novou konstrukci, totiž geny, jejich kombinace a eventuální náhodné mutace. Tím však skutečný vývoj plně objasnit nelze.

Je tedy teorie o genech omyl?

Není, pokud se nevydává za generální vysvětlení vývoje.

Ale Řekové měli také kolem sebe živé organismy. Proč to nevadilo jim?

Některým to vadilo, jiným ne. Démokritos např. považoval vše, co vidíme, slyšíme atd. kolem sebe, za pouhé zdání, zatímco ve skutečnosti tu jsou jen atomy a prázdno. Atomy padají shora dolů a zachycují se navzájem svými výčnělky, vytvářejíce tak nahodilé shluky. Velkoryse přehlížel, že třeba jeden takový shluk – fena – vrhne několik malých chumlíčků – štěnat. To byl také jeden z „konců“ filosofie.

To myslím ještě nevysvětluje, proč krize, o které jste hovořil, přichází právě teď.

Ta krize je tak stará, jako chyby prvního typu pojmovosti, ale její zjevnost narůstá s hloubkou filosofického porozumění. Hlavní překážkou jejího překonání je nedostatek filosofičnosti (tj. specifického typu kritičnosti) v myšlenkové práci odborných vědců. Věda je dnes mnohem pevněji spjata s technikou, než byla kdysi filosofie spjata s teologií: věda se stala služkou techniky.

Může s tím filosofie něco udělat?

Celá řada filosofů už udělala hodně práce v rozpoznání mezí platnosti tradiční pojmovosti. Náprava však je možná pouze ve spolupráci filosofů a odborných vědců. Bylo by ovšem absurdní, kdyby za těchto okolností filosofie chtěla zůstat služkou vědy, jak tomu bylo v některých obdobích novověkého myšlení jejím cílem. Návrat k mýtu a jeho narativitě by snad mohl přinést nějakou inspiraci (pokud by šlo jen o tematizaci), ale rozhodně žádné řešení. Jak řečeno, jen rozum je schopen podrobit sám sebe kritickému zkoumání a sám sebe opravovat a napravovat.

--- --- ---

(in: *GEN – 100 Čechů dneška*, Fischer, Praha 1995, Martin Komárek, str. 225–230; následuje po Komárkově úvodu, plném citací z LvH, str. 222–225.)

Filosof každým coulem

Když byl filosof Ladislav Hejdánek jako jeden z disidentů, o jejichž mravních a intelektuálních kvalitách a vzdělání nebylo pochyb, žádan v rozbouřených dobách, aby přijal státnickou funkci, odmítl. „Nemám nic proti politice,“ říká, „bylo to osobní rozhodnutí. Myslím, že se pro politiku nehodím, nejsem na ni dost trpělivý. S hloupými lidmi prostě nemluví. Navíc kdyby všichni dělali politiku, kdo by dělal něco pořádného?“

Jeden z nemnoha vysoce talentovaných českých filosofů se nemohl svou profesí desítky let žít. „Nepředpokládal jsem. Že se dožiju změny systému,“ říká Patočkův žák. Připouští, že filosofie je v tomto ohledu jako umění. Člověk jí posedlý ji prostě musí provozovat, i když není nejmenší naděje na to, že by mohl oslovit širší společenský okruh.

S vervou se vrhl filosof do přednášení, které mu bylo dlouho odpíráno. „Celý život jsem nemohl přednášet filosofii, tak proč bych neměl právo ji dělat konečně teď, proč bych měl na sebe vzít nějakou funkci?“

Oficiální marxistická hantýrka považovala moderní evropskou filosofii, již se Hejdánek zabýval, za buržoazní pavědu. Za něco mnohem nevědeckějšího než zaříkávání šamanovo. Profesori marxismu, či docela pokleslého engelsismu navíc jakémukoli vážnému duchovnímu úsilí za mák nerozuměli, a ani se o ně nesnažili. Patočkovi žáci, tedy i Hejdánek, byli odkázáni na to, aby je šířili, navíc pod dozorem bdělé politické policie, jen v kruhu přátel po soukromých bytech.

Přesto Hejdánek uvažoval o emigraci jen jednou, jako student v roce osmačtyřicet. „Tehdy mi to vymluvil profesor teologie,“ dodává. V osmašedesátém emigrovat už nechtěl. Důvody byly tři. Jednak měl čtyři děti. Ani ve snu si nepředstavoval, že to, co přinesla sedmdesátá a osmdesátá leta, bude tak ohavné, jak bylo. Že rezistence národa se vyčerpá během několika týdnů. A pak, podle Hejdánka filosof může emigrovat, jen když mu jde o krk: „Ti, kdo se zabývají jazykem, mohou emigrovat jen těžko: faráři, spisovatelé a filosofové. Filosofovat lze pouze z jazyka. Ten nám něco předříkává. Napovídá nám a vede nás.“

Filosof je dnes sice svobodný, své myšlenky může hlásat po náměstích, šířit tiskem i televizí, jak se mu zachce. Ve skutečnosti se však mnoho nezměnilo. Tak jako dřív nacházel v přítmi bytů několik chytrých a nadšených posluchačů, dnes je stejně nachází v posluchárně. Drtivá většina veřejnosti se o filozofii nezajímá, a to bez ohledu na to, zda jí v případném zájmu brání StB nebo nikoli.

Hejdánek si naši dobu nechce heroizovat: „V listopadu jsem si nedělal žádné iluze. Co by se mohlo najednou vyklubat po padesáti letech národní katastrofy v oblasti duchovní, kulturní i myšlenkové? Nečekal jsem však, že to bude tak hrozné. Mnoho lidí nebere tuto krizi dostatečně vážně. Dojmy z této doby jsou však klamavé. Všude tam, kde se začne situace zlepšovat, vzniká deziluze, že změny nejsou dostatečně rychlé. Když se doba hne kupředu, nároky narůstají nad možnost uskutečnění.“

Hejdánek však dodává vcelku optimisticky: „Katastrofa byla větší, než jsme očekávali, ale už jsme z ní venku. Stěžovat si na dobu, to je dnes nepřiznaný pokus o alibi. Zoufat jsme si měli tehdy.“

Nedělá si ani iluze o tom, že by filosofové mohli současnost bezprostředně výrazně ovlivnit. „Intelektuál je člověk, který, když na něj kašle současnost, se snaží udělat něco pro budoucnost.“ Filosofové se zpravidla stávají známými až po své smrti. Ti, kteří se proslavili za života, až na vý-

jimky nepatřili k těm velkým. Další generace neuznaly jejich myšlení dostatečně hlubokým.

Filosof netouží něco bezprostředně vykonat. Může se stát státníkem, vstoupit do politiky. Může být i dobrým politikem. Ale v tu chvíli přestává být filosofem. Ten však není člověkem překotného dění. Jeho práce se děje v soukromí pracovny, kde se snaží zkoumat základy myšlení. To však neznamená, že by se jako nějaký řádový bratr zřikal veřejných věcí a vření světa. Filosof je puzen se vyjadřovat ke své době. Věci, které objevil, touží sdělovat druhým. „Je však k ničemu,“ dodává Hejdánek, „když filosof říká, co chtějí lidé slyšet. Když však říká, co slyšet nechtějí, musí být připraven na konflikt.“

Současnou dobu však nepovažuje za příliš příznivou. O filosofování není na trhu myšlenek příliš velký zájem. Pak přicházejí sofisté a rétoři, kteří nabízejí lehčí zboží. „Dnes si politici uvědomili, že musejí umět mluvit a berou hodiny rétoriky. Časem si uvědomí, že potřebují i filosofy.“

Veřejnost ovlivňují média. Ta bez kritiky a analýzy myšlenek předkládají lidem většinou předsudky. Pracují v nich totiž lidé bez myšlenkové odbornosti, duchovní amatéři.

Filosof samozřejmě může napsat dnes cokoli, ale nikoho tím neovlivní. Mínění mají v rukou profesionální žurnalisté. „Jsou mnohdy velice chytrí, ale dva roky studia filosofie by jim nepochybně prospěly,“ říká o nich Hejdánek. „Dnes je doba, kdy filosof jen velmi těžko oslovuje veřejnost,“ shrnuje. „Společnost je stále vrhána tváří v tvář problémům, které nejsou filosofické.“ Některé z těchto překotně se hrnoucích otázek si však myšlenkové zhodnocení žádají. Například fenomén bohatství, který rovnostářský socialismus neznal. Boháči by měli být novou elitou, nucenou hledět si svého jména jako dříve šlechta. Klást na sebe větší nároky než ti, kteří tak movití nejsou.

Hejdánek věří, že doba, kdy si lidé uvědomí potřebnost filosofické reflexe, nadejde. Mezi současnými politiky nevidí státníky, kteří by byli schopni uvažovat s rozhledem dvou tří generací. Takoví však musejí přijít. Avšak nejen státníci. V demokracii každý člověk, který jde volit, měl by zkoumat kritéria, podle kterých se rozhoduje. Jinak mu opět hrozí jen některá z více či méně zastřených podob otroctví.

Filosof je člověk, který zkoumá základy myšlení. Hejdánek cituje Patočku, který říkal, že filosof se pohybuje pozpátku. Ohledává půdu, na které stojí. Je však taková kritická reflexe k něčemu? Není jen samoučelným převrácením myšlenek na ruby, hraním si se slovíčky, matením bližních? Jsou dvě úskalí: Filosof nepoužívá odborné terminologie jako jiní vědci. Vyjadřuje se prakticky tímž žargonem jako našinec při hlubokomyslném plkání v restauraci. Proto si každý myslí, že do filosofie může mluvit, aniž by se obtěžoval jakoukoli myšlenkovou prací.

Avšak, a to je druhá, horší past. Proč se vůbec filosofií zabývat? Bez nároku na okamžitý zisk a slávu se uzavřít do své pracovny, vzdálit se většině ostatních lidí? Hejdánek při svých přednáškách říká: „Musíme laikům vysvětlit, proč filosofujeme. Tyto důvody mohou být i jiné než ty skutečné.“ Zároveň si však filosof nemůže a nesmí vymýšlet. Skutečné důvody pro filosofii jsou možná příliš obtížně sdělitelné. Filosof, zvláště v zemi, kde jeho disciplína nemá příliš dobrou pověst, musí prokázat, že k něčemu je. Tento důkaz však nemůže být falešný.

Hejdánek vychází z vědy. Věda není v kulturním okruhu, v němž žijeme, nijak problematizována. Prakticky každý věří, že vědecká metody vede k hmatatelným výsledkům, přímo ovlivňujícím, většinou dokonce kladně, lidský život. Věda však dosáhla svých fantastických výsledků právě tím, že přísně rozlišuje jednotlivé obory. Fyzik rozumí fyzice, a pokud mluví o biologii, tak pouze jako každý jiný diletant.

Věda je však lidským výtvořem a snadno jí hrozí, že se propadne do planého fantazírování. Může například fyzik sám rozhodnout, že jeho myšlenkový postup je správný? Nikoli. Jeho myšlenkový postup totiž nespadá do oblasti, ve které je odborníkem.

Vědy potřebují metodu, která jim umožní zkoumat samotné myšlení. A takovou metodou je podle Hejdánka filosofie. Špičkový vědec musí být buď sám filosoficky vzdělán, nebo by si měl zvat filosofy ke konzultacím. Jen tak se vyvaruje ve svém uvažování chyb, které byly ve vědě, zabývající se myšlením samotným, už dávno rozpoznány. Filosofie by tedy měla vykonávat funkci kontroly správnosti vědeckého myšlení.

Důkaz je proveden a málokdo by mohl polemizovat s jeho věcností. Filosof však neponechává nic jistého.

Hejdánek přiznává, že i jeho obor je v krizi: „Budoucnost vždy spočívá v tom, že filosofie najde nové způsoby myšlení. Ty staré, nalezené v antickém Řecku, se dnes ukazují jako nevyhovující.“

Na rozdíl od pozitivního vědce, který může oddělit svou práci od soukromého života, filosof takovou možnost nemá. Jeho starosti, vášně, sehlání, obsese, to vše je mu předmětem zkoumání. Svou vědu nemůže oddělit od života. Musí stále hledat pravdu, ba musí její střípky, které nalezne, sdělovat druhým. Musí neustále oscilovat mezi klidem pracovny, kde je šťasten, a náměstím, kde lidé jeho poselství nechápou. Takový je však jeho úděl.